

PARTEA A V-A: CREAREA
CELUI DE-AL TREILEA REICH / 427

Teroarea începe / 429
Reichstagul în flăcări / 449
Democrația distrusă / 474
Subjugarea Germaniei / 501

PARTEA A VI-A: REVOLUȚIA CULTURALĂ
A LUI HITLER / 529

Note discordante / 531
Epurarea lumii artelor / 545
„Împotriva spiritului negerman“ / 560
O „revoluție a distrugerii“? / 585

Lista hărților / 616
Lista ilustrațiilor / 617
Bibliografie / 620
Indice de nume proprii / 687

Prefață

I

Acest volum este primul dintr-o serie de trei dedicată celui de-al Treilea Reich. Este istoria originilor celui de-al Treilea Reich, așa cum se regăsesc în Imperiul bismarckian al secolului al XIX-lea, în Primul Război Mondial și în amarii ani postbelici ai Republicii de la Weimar. Continuă cu o relatare a acaparării puterii de către naziști, printr-o combinație de succese electorale și cumplite violențe politice în anii Marii Crize economice, între 1929 și 1933. Tema centrală a volumului o reprezintă răspunsul la întrebarea cum au reușit naziștii să instaureze în Germania o dictatură monopartinică într-un interval foarte scurt de timp și fără a întâmpina decât o rezistență nesemnificativă. Un al doilea volum va aborda evoluția celui de-al Treilea Reich în perioada 1933-1939. Va analiza instituțiile centrale ale regimului, va descrie funcționarea sa și **ce însemna** viața sub acesta. Va descrie efortul de pregătire poporului pentru un război care ar fi trebuit să redea Germaniei poziția de putere dominantă în Europa. Războiul în sine va reprezenta subiectul celui de-al treilea – ultimul – volum dedicat rapidei radicalizări a politicilor de expansiune militară, de mobilizare și represiune socială și culturală, de exterminare rasială, până la colapsul și distrugerea completă a celui de-al Treilea Reich, în 1945. Un capitol final va examina consecințele scurtei istorii de doisprezece ani a celui de-al Treilea Reich, precum și moștenirea sa pentru prezent și viitor.

Cele trei volume se adresează în primul rând celor care nu știu nimic despre acest subiect sau care știu foarte puțin, dar ar vrea să afle mai mult. Sper că și specialiștii vor găsi lucruri de interes, dar nu ei sunt principalul public vizat de aceste cărți. Moștenirea celui de-al Treilea Reich a fost amplu discutată în presă în acești ultimi ani și continuă să stârnească un larg interes. Restituirea și compensarea, vina și scuzele, toate au devenit chestiuni sensibile în plan politic și moral. Imagini ale celui de-al Treilea Reich, muzee și memoriale ce atrag atenția asupra impactului Germaniei naziste, între 1933 și 1945, sunt peste tot în jurul nostru. Cu toate acestea, adeseori, fundalul – istoria celui de-al Treilea Reich – lipsește. Cele trei volume intenționează să umple exact acest gol.

Oricine își asumă un asemenea proiect trebuie să înceapă prin a-și pune întrebarea dacă o nouă istorie a Germaniei naziste este cu adevărat necesară. Nu au apărut suficiente? Nu s-au scris atât de multe încât nu prea puține au rămas de adăugat? Nu există nici o îndoială că foarte puține teme istorice au fost subiectul unor cercetări atât de intense. Ultima ediție a bibliografiei standard dedicate nazismului, publicată de neobositul Michael Ruck în 2000, include 37 000 de apariții; prima ediție, apărută în 1995, cuprindea numai 25 000. Această uimitoare creștere a numărului de titluri este mărturie grăitoare a fluxului neîntrerupt de noi apariții dedicate subiectului.¹ Nici un istoric nu poate spera să stăpânească nici măcar o parte însemnată a unei literaturi de o asemenea magnitudine. Și, într-adevăr, unii au găsit volumul de informații pur și simplu descurajant, atât de greu de adunat laolaltă, încât, în disperare de cauză, au renunțat. Drept urmare, în realitate, au existat surprinzător de puține tentative de a scrie istoria celui de-al Treilea Reich la scară mare. E adevărat, în ultimii ani au văzut lumina tiparului câteva excelente lucrări sintetice de mici dimensiuni, în special cele aparținând lui Norbert Frei și Ludolf Herbst,² precum și câteva abordări analitice stimulante, mai ales lucrarea lui Detlev Peukert, *În interiorul Germaniei naziste*,³ precum și o serie de culegeri utile de documente, între care se remarcă cele patru volume ale antologiei în limba engleză, editată cu comentarii substanțiale de către Jeremy Noakes.⁴

Cu toate acestea, numărul istoriilor generale, de mare amploare, ale Germaniei naziste adresate unui public larg pot fi numărate pe degetele unei mâini. Prima dintre acestea, și de departe lucrarea cu cel mai mare succes, a fost *Ascensiunea și prăbușirea celui de-al Treilea Reich*, publicată în 1960. Cartea lui Shirer s-a vândut în milioane de exemplare în cele peste patru decenii scurse de la apariție. A fost reeditată fără întrerupere și rămâne principalul punct de reper pentru cei care doresc o istorie generală accesibilă a Germaniei naziste. Succesul acestei cărți are motive întemeiate. Shirer, jurnalist american care a relatat din Germania nazistă până la intrarea, Statelor Unite în război, în decembrie 1941, avea ochiul format al ziaristului pentru detaliile elocvente și evenimentele semnificative. Cartea este interesantă prin detaliile umane, cu numeroase citate captivante din actorii dramei și este scrisă cu flerul și stilul depeșelor de pe front ale unui jurnalist versat. Cu toate acestea, a fost universal criticată de către istoricii de profesie. Cărturarul german emigrat Klaus Epstein vorbea pentru mulți când sublinia că lucrarea lui Shirer reprezenta o abordare „incredibil de primitivă” a istoriei germane, creând impresia că aceasta din urmă a condus inevitabil la preluarea puterii de către naziști. Existau „goluri orbitoare” în discursul lui Shirer. Se concentra mult prea mult asupra politicii înalte, a politicii externe și a evoluțiilor militare și, chiar în 1960, nu era „sub nici o formă la curent cu cercetările curente privind perioada nazistă”. O jumătate de secol mai târziu, același comentariu este și mai justificat decât era în vremea lui Epstein. Drept urmare, cu toate meritele sale, cartea lui Shirer nu poate oferi o istorie a Germaniei naziste capabilă să răspundă așteptărilor cititorului secolului al XXI-lea.⁵

O abordare complet diferită este cea pe care o oferă lucrarea politologului german Karl Dietrich Bracher, *Dictatura germană*, publicată în 1969. Este vorba de o sinteză a studiilor de pionierat, încă utile, dedicate de Bracher prăbușirii Republicii de la Weimar și instaurării regimului nazist, iar punctele forte sunt originile și ascensiunea nazismului, precum și relația acestuia cu istoria germană, adică tocmai aspectele în care Shirer era cel mai vulnerabil. Aproape jumătate din carte este dedicată acestor teme; în cealaltă

jumătate, abordează succint structura politică a celui de-al Treilea Reich, aspecte ale politicii externe, ale economiei și societății, culturii și artelor, ale evoluției regimului în vreme de război și ale prăbușirii sistemului nazist. În ciuda acestei lipse de uniformitate, analiza este excelentă și demnă de încredere, aceste calități transformând-o într-o lucrare clasică. Marea virtute a lucrării lui Bracher este claritatea analitică, accentul pus pe explicarea, relatarea și interpretarea tuturor aspectelor pe care le acoperă. Este o carte la care te poți întoarce cu folos iar și iar. Cu toate acestea, tratamentul dedicat diferitelor subiecte nu este numai lipsit de uniformitate; textul este, de asemenea, declarat academic și de multe ori dificil pentru cititor; inevitabil, lucrarea a fost depășită de noile cercetări din multe domenii, în ultimele trei decenii și jumătate.⁶

Dacă Shirer reprezenta latura popularizantă, iar Bracher pe cea academică a scrierilor dedicate Germaniei naziste, recent, un autor a reușit să construiască o punte între ele. Biografia în două volume *Hitler* a istoricului britanic Ian Kershaw integrează cu succes viața lui Hitler în istoria modernă a Germaniei și demonstrează cum ascensiunea și prăbușirea sa au fost legate de factori istorici mai largi. Dar biografia scrisă de Kershaw nu este o istorie a Germaniei. Mai mult, ca o consecință a izolării crescânde a lui Hitler în timpul războiului, cartea se focalizează treptat asupra unei tematici din ce în ce mai înguste. Se concentrează asupra subiectelor cărora Hitler le dedica cea mai mare atenție, în special politica externă, războiul și problemele rasiale. Prin definiție, lucrarea nu poate adopta perspectiva omului obișnuit și nu poate acorda un spațiu substanțial domeniilor în care Hitler nu se implica direct.⁷ Unul din obiectivele principale ale prezentului volum și al următoarelor două este, în consecință, acela de a acoperi o mare varietate de aspecte semnificative ale istoriei celui de-al Treilea Reich: nu numai politica, diplomația și problemele militare, dar și societatea, economia, politica rasială, poliția și justiția, literatura, cultura sau artele și, cu o lărgime a orizontului absentă, din varii motive, în cazul abordărilor anterioare, să le aducă laolaltă, evidențiind în același timp conexiunile dintre ele.

Succesul biografiei lui Kershaw a demonstrat că cercetările dedicate Germaniei naziste sunt o afacere internațională. Cea mai recentă analiză generală, de mare amploare, dedicată subiectului, aparține tot unui istoric britanic: lucrarea lui Michael Burleigh, *Al Treilea Reich: o nouă istorie*. Aceasta îi familiarizează de la bun început pe cititori cu violența aflată în chiar inima regimului nazist și reușește acest lucru într-o măsură neegalată de nici o altă carte. De mult prea multe ori, obiectează Burleigh cu justete, autorii din lumea academică au zugrăvit o imagine nesângeroasă, aproape abstractă, a naziștilor, de parcă teoriile și dezbaterile legate de ei ar fi mai importante decât oamenii în sine. Cartea sa reechilibrează balanța într-o manieră spectaculoasă. Țelul central al lui Burleigh este de a oferi o istorie morală a celui de-al Treilea Reich. *Al Treilea Reich: o nouă istorie* se concentrează asupra genocidului, rezistenței și colaborării, asupra violenței politice și a represiei, asupra crimelor și atrocităților. Făcând acest lucru, lucrarea reafirmă cu forță o viziune a Germaniei naziste ca dictatură totalitară, o viziune neglijată mult prea des în ultimii ani. Dar cartea omite orice discuție detaliată despre politica externă, strategia militară, economie, schimbare socială, cultură și arte, propagandă, statutul femeii și al familiei sau despre multe alte teme care au făcut subiectul unor cercetări recente. În plus, dând prioritate judecăților morale, are tendința de a marginaliza explicația și analiza. Spre exemplu, din dorința de a sublinia imoralitatea abandonării de către germani a datoriei morale de a gândi, ideologia nazistă este respinsă ca „aiureli“, „prostii pretențioase“ și așa mai departe. Dar există argumente în favoarea unei abordări diferite care, asemeni lui Bracher, ia aceste idei în serios, oricât de respingătoare și de ridicole ar părea cititorului modern, și explică de ce și cum atât de mulți germani au ajuns să creadă în ele.⁸

Această istorie încearcă să combine meritele lucrărilor trecute, similare celor menționate mai sus. În primul rând, este, asemeni cărții lui Shirer, o abordare narativă. Intenționează să spună istoria celui de-al Treilea Reich în ordine cronologică și să demonstreze cum un eveniment a atras după sine un altul. Istoria narativă nu a fost multă vreme la modă în anii '70 și '80, întrucât istoricii

favorizau abordările analitice, derivate în principal din științele sociale. Dar o varietate de istorii narative recente, de mari dimensiuni, au demonstrat că acest lucru poate fi realizat fără a sacrifica rigoarea analitică sau capacitatea explicativă.⁹ Urmând tot exemplul lui Shirer, această carte încearcă să dea voce oamenilor care au trăit anii de care se ocupă. Distorsionarea partizană a istoriografiei germane sub nașiști, cultul personalității și venerarea liderului de către autorii de lucrări istorice în timpul celui de-al Treilea Reich i-au determinat pe istorici germani de după cel de-al Doilea Război Mondial să elimine complet personalitățile din istorie. În anii '70 și '80, sub influența istoriei sociale moderne, aceștia erau interesați în primul rând de marile structuri și procese.¹⁰ Operele astfel generate au adus progrese incomensurabile în înțelegerea Germaniei naziste. Dar indivizii au fost aproape în totalitate scăpați din vedere în această cursă spre înțelegerea intelectuală. Astfel, unul din scopurile prezentei cărți a fost să readucă în discuție individul; am încercat cât mai des posibil să citez din scrierile și discursurile contemporanilor și să juxtapun dimensiunea narativă și analitică mai largă cu istoriile femeilor și bărbaților reali, prinși în vârtoarea evenimentelor, de la vârful regimului până la cetățeanul obișnuit.¹¹

Relatarea experiențelor indivizilor evidențiază mai bine decât orice altceva complexitatea opțiunilor pe care le aveau de făcut și situațiile adeseori dificil de înțeles cu care se confruntau. Contemporanii nu puteau vedea lucrurile cu aceeași claritate cu care le vedem noi, având avantajul perspectivei: nu puteau ști în 1930 ce urma să se întâmple în 1933, nu puteau ști în 1933 ce avea să urmeze în 1939, 1942 sau 1945. Dacă ar fi știut, e cert că opțiunile lor ar fi fost diferite. Una din cele mai mari probleme pe care le ridică scrierea istoriei este încercarea de a te imagina trăind în lumea trecutului, cu toate îndoiele și incertitudinile de care se loveau oamenii în încercarea de a face față unui viitor care, pentru istoric, a devenit trecut. Evoluții care în retrospectivă par inevitabile nu păreau deloc așa la acel moment și, scriind această carte, am încercat în mod repetat să îi reamintesc cititorului că, în multe momente ale istoriei germane din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX, lucrurile ar fi putut cu ușurință evolua foarte diferit.

Oamenii își fac propria istorie, a observat memorabil la un moment dat Karl Marx, dar nu în circumstanțe pe care să le fi ales. Acestea includ nu numai contextul istoric în care au trăit, ci și pe cel în care au gândit, convingerile aflate la baza acțiunilor lor, principiile și credințele care le-au modelat comportamentul.¹² Un obiectiv central al acestei cărți este să recreeze toate aceste lucruri pentru un public modern și să le reamintească cititorilor că, pentru a cita un aforism bine cunoscut despre istorie, „trecutul e o țară străină: pe acolo, lucrurile sunt făcute diferit”.¹³

Toate aceste motive mă fac să cred că este nepotrivit pentru o lucrare istorică să se răsfete în luxul judecăților morale. În primul rând, este „ne-istoric”; în al doilea, este arogant și deplasat. Nu pot ști cum m-aș fi comportat dacă aș fi trăit sub al Treilea Reich, măcar și pentru că, dacă aș fi trăit atunci, aș fi fost o persoană cu totul diferită de cea care sunt acum. De la începutul anilor '90, cercetarea istorică a Germaniei naziste – și, din ce în ce mai des, a altor subiecte, a fost invadată de concepte și abordare derivate din etică, religie sau drept. Acestea ar putea fi utile pentru a stabili dacă un individ sau un grup ar trebui să primească compensații pentru suferințele îndurate sub nașiști sau dacă, pe de altă parte, ar trebui să ofere compensații sub o formă sau alta pentru suferințele produse altora. Într-un asemenea context, aplicarea lor nu este numai legitimă, ci și extrem de importantă. Dar ele nu-și au locul într-o lucrare istorică.¹⁴ Așa cum remarca Ian Kershaw: „pentru un străin, un non-german care nu a experimentat nazismul, este poate prea ușor să critice, să pretindă standarde comportamentale aproape imposibil de atins în acele circumstanțe”.¹⁵ La un asemenea interval de timp, același principiu este valabil și în cazul covârșitoarei majorității a germanilor. Astfel, am evitat pe cât posibil să utilizez un limbaj cu o încărcătură morală, religioasă sau etică. Scopul acestei cărți este să înțeleagă: cititorului îi aparține dreptul de a judeca.

A înțelege cum și de ce nașiștii au venit la putere este astăzi la fel de important ca oricând și, pe măsură ce memoria se estompează, poate chiar mai important. E necesar să intrăm în mintea nașiștilor înșiși. Trebuie să descoperim de ce oponenții lor nu au reușit să-i împiedice. Avem nevoie să înțelegem natura și modul de funcționare

al dictaturii naziste, odată ce aceasta a fost instaurată. Trebuie să înțelegem procesele prin care al Treilea Reich a scufundat Europa și lumea într-un război de o ferocitate fără egal și care s-a sfârșit în propria prăbușire catastrofică. Au existat și alte cataclisme în prima jumătate a secolului XX, cea mai notabilă, poate, fiind domnia terorii instaurată de către Stalin în Rusia anilor '30. Dar nici un altul nu a avut un impact atât de profund și de durabil. De la transformarea discriminării rasiale și a urii în nucleul propriei ideologii la inițierea unui devastator și barbar război de cucerire, al Treilea Reich s-a întipărit în conștiința universală mai mult decât a reușit, poate din fericire, să o facă oricare alt regim. Modul cum, în mai puțin de o viață de om, Germania, o țară stabilă și modernă, a condus Europa la deznădejde și ruină morală, fizică și culturală reprezintă o istorie cu învățăminte pentru toți; învățăminte pe care, din nou, cititorul trebuie să le tragă din această carte fără ca autorul să le ofere.

II

Istoricii și comentarii de toate tipurile au fost de la bun început preocupați să explice toate aceste lucruri. Intelectuali disidenți emigrați, precum Konrad Heiden, Ernst Fraenkel sau Franz Neumann au publicat în anii '30-'40 analize ale Partidului Nazist și ale celui de-al Treilea Reich demne să fie citite și azi, toate având un impact durabil în ghidarea direcțiilor de cercetare.¹⁶ Dar prima încercare reală de a plasa al Treilea Reich în context a aparținut, imediat după al Doilea Război Mondial, principalului istoric german al vremii, Friedrich Meinecke. Meinecke a atribuit vina instaurării celui de-al Treilea Reich în primul rând obsesiei crescânde a Germaniei de a deveni putere mondială, începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, mai întâi prin Bismarck și apoi, mult mai intens, în epoca lui Wilhelm al II-lea și a Primului Război Mondial. Spiritul militarist a cuprins întreaga Germanie, credea Meinecke, oferind armatei o influență decisivă și dăunătoare asupra situației politice. Germania a dobândit o forță industrială impresionantă; dar acest lucru a fost

obținut prin accentul pus excesiv pe o educație tehnică mărginită, în defavoarea unei educații morale și umaniste mai largi. „Căutau ceea ce era «pozitiv» în activitatea lui Hitler“, scria Meinecke despre elita educată, reprezentată de marea burghezie, o categorie căreia el însuși îi aparținea. A fost suficient de onest să admită că membrii acesteia găsiseră în nazism ceva despre care crezuseră că răspundea nevoilor zilei. Privind înapoi asupra unei vieți suficient de lungi cât să-și poată aminti unificarea Germaniei sub Bismarck, în 1871, și tot ce s-a întâmplat între acel moment și prăbușirea celui de-al Treilea Reich, Meinecke trăgea concluzia provizorie că statul-națiune german avea un defect încă de la fondarea sa, în 1871.

Reflecțiile lui Meinecke, apărute în 1946, erau la fel de importante pentru limitele lor, cât și pentru tentativa curajoasă de a regândi convingerile politice și aspirațiile unei întregi vieți. Bătrânul istoric a rămas în Germania pe întreaga durată a regimului nazist, dar nu s-a alăturat nici odată Partidului Național-Socialist, nici nu a scris sau activat în slujba acestuia. Dar gândirea era îngredită de viziunea naționalismului liberal în care se formase. Catastrofa era pentru el, așa cum o exprima titlul reflecțiilor sale din 1946, o *catastrofă germană*, nu o catastrofă evreiască, nici o catastrofă europeană sau mondială. În același timp, după cum istoricii germani obișnuiau de mult timp, Meinecke favoriza diplomația și relațiile internaționale în explicarea genezei catastrofei și mai puțin factorii sociali, culturali sau economici. Pentru Meinecke, esența problemei nu era „nebulnia rasială“ care cuprinsese Germania sub naziști și la care făcea referire în treacăt, ci politica machiavelică dusă de al Treilea Reich și tentativa de obținere a dominației globale, care a dus în final la propria distrugere.¹⁷

Cu toate neajunsurile sale, încercarea lui Meinecke de a înțelege a ridicat o serie de întrebări-cheie care, după cum el însuși intuia, au continuat fără încetare să ne preocupe. Cum a fost posibil ca o națiune avansată și educată, precum cea germană, să cedeze atât de rapid și de ușor în fața brutalității național-socialismului? De ce preluării puterii de către naziști i s-a opus atât de puțină rezistență serioasă? Cum a fost posibilă ascensiunea atât de bruscă spre putere a unui partid nesemnificativ al dreptei radicale? De ce atât de mulți

germani nu au reușit să prevadă consecințele potențial dezastruoase ale ignorării naturii violente, rasiste și criminale a mișcării naziste?¹⁸ Răspunsurile la aceste întrebări au variat considerabil în timp, între istoricii și comentarii de diferite naționalități și de la o atitudine politică la alta.¹⁹ Regimul nazist a reprezentat numai una dintre nemiloasele dictaturi violente instalate în Europa în prima jumătate a secolului XX, ca parte a unei tendințe atât de răspândite încât un istoric s-a referit la Europa acestei epoci ca la „continentul întunecat”.²⁰ La rândul său, această constatare ne face să ne întrebăm în ce măsură nazismul își are rădăcinile în istoria germană sau cât de multe are în comun cu alte regimuri europene ale perioadei, din punctul de vedere al originilor și structurii.

Asemenea considerații comparative sugerează că premisa conform căreia e mai puțin probabil ca o societate mai avansată economic și sofisticată cultural să se prăbușească în abisul violenței și al distrugerii decât una mai înapoiată, este chestionabilă. Faptul că Germania l-a dat pe Beethoven, Rusia pe Tolstoi, Italia pe Verdi sau Spania pe Cervantes, este în totalitate lipsit de relevanță pentru faptul că toate aceste țări au experimentat dictaturi brutale în secolul XX. Marile realizări culturale de-a lungul veacurilor nu au făcut alunecarea în barbaria politică mai inexplicabilă decât ar fi făcut-o absența lor; politica și cultura nu se influențează reciproc într-un mod atât de simplu și de direct. Dacă experiența celui de-al Treilea Reich ne învață ceva, este că dragostea pentru marea muzică, artă sau literatură nu le oferă oamenilor nici un fel de imunizare morală sau politică împotriva violenței, atrocităților sau supunerii față de o dictatură. Mai mult, o serie de comentatori de stânga au susținut, încă din anii '30 că societatea și cultura germană, atât de avansate, au reprezentat în sine o cauză majoră a triumfului nazismului. Economia germană era cea mai puternică din Europa, societatea germană era cea mai dezvoltată. Întreprinderea capitalistă ajunsese în Germania la o amploare și la un grad de organizare fără precedent. Marxiiștii au afirmat că, date fiind toate acestea, conflictul de clasă dintre proprietarii capitalurilor și cei pe care îi exploatau s-a acutizat, ajungând în cele din urmă la punctul de ruptură. Disperați să-și apere puterea și profiturile, mării oameni de afaceri și acoliții

lor s-au folosit de toată influența și mijloacele propagandistice avute la dispoziție pentru a lansa o mișcare de masă capabilă să le servească interesele – Partidul Nazist – și pentru a o aduce la putere, urmând să profite de pe urma ei.²¹

Această viziune, elaborată cu un grad ridicat de sofisticare de o întreagă varietate de marxști între anii '20 și '90 ai secolului XX, nu ar trebui respinsă ca simplă propagandă; a inspirat de-a lungul anilor numeroase lucrări științifice, de ambele părți ale Cortinei de Fier care a divizat Europa în timpul războiului rece, între 1945 și 1990. Dar, ca interpretare generală, atotcuprinzătoare, ridică numeroase semne de întrebare. Între altele, ignoră mai mult sau mai puțin doctrinele rasiste și eșuează complet în a explica de ce evreii erau vizați de veninoasa ură nazistă atât în retorică, cât și în realitate. Date fiind resursele considerabile dedicate de al Treilea Reich persecutării și distrugerii fizice a milioane de indivizi, inclusiv a multora aparținând fără nici un dubiu clasei mijlocii, activi, prosperi și, nu în puține cazuri, capitaliști ei înșiși, este greu de văzut cum am putea reduce fenomenul nazist la produsul luptei de clasă împotriva proletariatului, sau la o tentativă de a prezerva sistemul capitalist la susținerea căruia contribuiau atât de mulți evrei germani. Mai mult, dacă nazismul era rezultatul inevitabil al ascensiunii capitalului imperialist și monopolist, cum am putea explica apariția sa exclusiv în Germania și nu în alte economii capitaliste avansate, precum Marea Britanie, Belgia sau Statele Unite?²²

Exact această întrebare a fost pusă de mulți non-germani în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și de unii germani imediat după aceea. În special în țările care experimentaseră deja un război împotriva Germaniei, cel din 1914-1918, mulți observatori argumentau că ascensiunea și triumful nazismului erau inevitabilele consecințe finale ale secolelor de istorie germană. În această interpretare, avansată de autori foarte diferiți, de la jurnalistul american William L. Shirer la istoricul britanic A. J. P. Taylor, sau la cărturarul francez Edmond Vermeil, germanii au respins dintotdeauna democrația și drepturile omului, s-au plecat în fața unor lideri puternici, au respins conceptul de cetățean activ și s-au lăsat amăgiți de iluziile periculoase ale dominației mondiale.²³ Un asemenea argument relua, bizar,

versiunea nazistă a istoriei germane, conform căreia, printr-un fel de instinct rasial primar, germanii erau predestinați unor astfel de caracteristici fundamentale, dar fuseseră înstrăinați de ele din cauza unor influențe externe, precum Revoluția Franceză.²⁴ Dar, așa cum au demonstrat-o numeroși critici, această viziune simplificatoare ridică întrebarea de ce germanii nu au sucombat în fața unei dictaturi asemănătoare nazismului cu mult înainte de 1933. Ignoră, de asemenea, existența unor puternice tradiții liberale și democratice în istoria germană, tradiții care s-au manifestat în mișcări politice precum revoluția din 1848, când regimurile autoritare au fost răsturnate peste tot în Germania. În plus, mai degrabă ne împiedică să explicăm cum și de ce naziștii au ajuns la putere, întrucât ignoră foarte răspândita opoziție față de nazism existentă în Germania chiar și în 1933. În consecință, nu ne permite să punem o întrebare crucială: de ce a fost această opoziție înfrântă? În lipsa recunoașterii existenței acestei opoziții germane față de nazism, dramatica istorie a ascensiunii nazismului spre putere încetează cu totul să fie o dramă; devine pur și simplu o materializare a inevitabilului.

A fost mult prea facil pentru istorici să studieze cursul istoriei germane folosind ca punct de reper anul 1933 și să interpreteze aproape toate evoluțiile de până în acel moment ca factori care au contribuit la apariția și triumful nazismului. Au rezultat numeroase distorsionări, unii istorici scoțând din context citate din Herder, apostolul naționalismului de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, sau din Martin Luther, fondatorul de secol XVI al protestantismului, pentru a ilustra ceea ce considerau a fi trăsături adânc înrădăcinate ale caracterului național german: disprețul pentru alte naționalități și supunerea oarbă față de autoritatea din interiorul propriilor granițe.²⁵ Dacă, însă, privim cu mai multă atenție opera acestor gânditori, descoperim că Herder predica toleranța și simpatia față de alte naționalități, în vreme ce susținerea de către Luther a dreptului conștiinței individuale de a se revolta împotriva autorității spirituale și intelectuale e bine cunoscută.²⁶ Mai mult, deși ideile au forța lor, aceasta este întotdeauna condiționată de circumstanțele sociale și politice, o realitate pe care istoricii autori ai acestor considerații generale despre „caracterul german” sau „spiritul german” au uitat-o prea des.²⁷

Un curent diferit de gândire, promovat de multe ori de aceiași autori, a susținut nu importanța ideologiei și a credinței în istoria Germaniei, ci, dimpotrivă, lipsa lor de importanță. Germanii, s-a spus uneori, nu au manifestat un interes real pentru politică și nu s-au obișnuit nici odată cu compromisurile pe care le presupune dezbaterea politică democratică. Dintre toate miturile istoriei germane utilizate pentru a explica instaurarea celui de-al Treilea Reich în 1933, nici unul nu este mai puțin convingător decât cel al „germanului apolitic”. Fiind în mare parte creația romancierului Thomas Mann în timpul Primului Război Mondial, acest concept a devenit ulterior alibiul clasei mijlocii educate din Germania, care putea fi absolvită de vina de a fi susținut nazismul prin acceptarea acuzației mult mai puțin grave de a nu fi reușit să i se opună. Istoricii de toate orientările au afirmat că burghezia germană s-a retras din viața politică după înfrângerea de la 1848 și s-a refugiat în schimb în activitățile economice, în literatură, cultură și arte. Germanii educați au pus eficiența și succesul deasupra moralității și ideologiei.²⁸ Cu toate acestea, există numeroase dovezi care pot fi aduse pentru a susține exact contrariul, așa cum vom vedea pe parcursul acestei cărți. De orice ar fi suferit germanii în anii '20, nu a fost lipsa de angajament și convingeri politice, ci mai degrabă opusul.

Deloc surprinzător, istoricii germani au găsit aceste generalizări ostile despre caracterul german profund criticabile. După sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, au făcut eforturi pentru a combate criticile subliniind rădăcinile europene ale ideologiei naziste. Au atras atenția asupra faptului că Hitler însuși nu era german, ci austriac. Și au făcut comparații cu alte dictaturi europene ale epocii, de la Italia lui Mussolini la Rusia lui Stalin. Nu e nici o îndoială, au argumentat, având în vedere colapsul generalizat al democrației europene între 1917 și 1933, că instaurarea regimului nazist ar trebui interpretată ca prăbușirea ordinii stabilite în Germania și în alte țări sub impactul catastrofal al Primului Război Mondial și nu ca punct culminant al unei îndelungate evoluții specifice numai Germaniei.²⁹ Conform acestei interpretări, dezvoltarea societății industriale a adus, pentru prima dată, masele pe scena politică. Războiul a distrus ierarhia socială, valorile morale și stabilitatea economică în

toată Europa. Imperiile Habsburgic, German, Țarist și Otoman s-au prăbușit, iar noile state democratice apărute în locul lor au căzut rapid victimă agitatorilor lipsiți de scrupule, care au sedus masele pentru a vota în favoarea propriei înrobiri. Secolul XX a devenit era totalitarismului, culminând cu tentativele lui Hitler și Stalin de a instaura o nouă ordine politică, bazată pe de-o parte pe controlul polițienesc total, pe teroare, pe suprimarea nemiloasă și distrugerea a milioane de inamici reali sau imaginari, dar și pe mobilizarea continuă a maselor și pe entuziasmul stârnit cu ajutorul unor metode propagandistice sofisticate, pe de altă parte.³⁰

Deși nu e greu de înțeles cum asemenea argumente, prin crearea, explicită sau implicită, a unui semn de egalitate între Rusia lui Stalin și Germania lui Hitler, serveau interesele taberei occidentale, conceptul conform căruia cele două erau varietăți ale aceluiași fenomen a fost recent reabilitat într-o oarecare măsură.³¹ Evident, nu există nimic nelegitim într-o încercare de a compara cele două regimuri.³² Ideea totalitarismului ca fenomen politic general s-a născut încă din anii '20. A fost utilizată în sens pozitiv de Mussolini, care, alături de Hitler și Stalin, a emis pretenția instaurării unui control total asupra societății, control care implica remodelarea naturii umane prin crearea unui om de tip „nou“. Dar oricare ar fi fost similitudinile dintre aceste regimuri, diferențele dintre forțele aflate în spatele genezei, ascensiunii și triumfului nazismului și stalinismului sunt mult prea semnificative pentru ca acest concept de totalitarism să fie foarte util pentru a explica aceste aspecte. În cele din urmă, utilitatea sa este în primul rând descriptivă și mai puțin explicativă, fiind, probabil, mai potrivit în a ne ajuta să înțelegem în primul rând comportamentul dictaturilor secolului XX, odată ajunse la putere, și mai puțin modul cum au ajuns acolo.

Evident, au existat unele asemănări între Rusia și Germania în perioada premergătoare Primului Război Mondial. Ambele națiuni erau conduse de monarhii autoritare, sprijinite de o birocrație eficientă și de o elită militară puternică, amândouă se confruntau cu schimbări sociale rapide, generate de industrializare. Ambele sisteme politice au fost distruse de criza profundă provocată de înfrângerea în Primul Război Mondial, și au fost succedate, pentru

scurt timp, de un regim democratic marcat de conflicte, rezolvate odată cu instalarea dictaturilor. Dar au existat și multe diferențe cruciale, cea mai importantă fiind eșecul complet al bolșevicilor de a câștiga în alegeri nivelul de sprijin popular care a caracterizat ascensiunea naziștilor spre putere. Rusia era înapoiată, preponderent rurală, îi lipseau caracteristicile fundamentale ale unei societăți civile, precum și o tradiție politică reprezentativă. Era o țară radical diferită de avansata și educata Germanie industrială, cu o îndelungată tradiție a instituțiilor reprezentative, un stat de drept cu cetățeni activi în plan politic. E cu siguranță adevărat că Primul Război Mondial a distrus vechea ordine peste tot în Europa. Dar vechea ordinea varia substanțial de la o țară la alta și a fost distrusă în diverse moduri, cu consecințe diferite. Dacă suntem în căutarea unei țări cu o evoluție comparabilă, Italia, cealaltă mare națiune europeană recent unificată în secolul al XIX-lea, este de departe mai potrivită decât Rusia.

Căutarea unei explicații pentru originile și ascensiunea nazismului în istoria germană riscă întotdeauna să creeze impresia că întregul proces a fost inevitabil. Cu aproape fiecare ocazie, însă, lucrurile ar fi putut lua o turnură diferită. Triumful nazismului nu a fost nici pe departe inevitabil până în primele luni în 1933.³³ Cei care au afirmat că succesul nazismului a fost rezultatul unui set de evoluții la nivel continental au dreptate până la un punct. Aceștia au acordat, însă, mult prea puțină atenție faptului că victoria nazismului, deși era departe de a fi rezultatul inevitabil al traiectoriei istoriei germane, a avut la bază o serie de tradiții politice și ideologice, dar și unele evoluții specific germane. Și poate că aceste tradiții nu au coborât înapoi în timp până la Martin Luther, dar cu siguranță pot fi legate de modul cum istoria germană a evoluat în secolul al XIX-lea și, mai presus de toate, de procesul în urma căruia statul a fost unificat, în 1871, de către Bismarck. Drept urmare, există argumente pentru a începe din acest punct, așa cum a făcut-o Friedrich Meinecke în reflecțiile sale din 1946, când se afla în căutarea cauzelor venirii naziștilor la putere, la numai șase decenii de la unificare, aruncând în haos Germania, Europa și întreaga lume și întâmpinând o rezistență atât de firavă din partea majorității germanilor. Așa